

Депутат Валентина Василівна
науковий співробітник лабораторії
методології і теорії психології Інституту
психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
vdeputat@i.ua

**СИСТЕМОЛОГІЧНІ ІДЕЇ Г.О. БАЛЛА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ
ІНТЕГРАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ**

Анотація. Одним з напрямків досліджень Г.О. Балла було підвищення логічної досконалості науково-гуманітарного дискурсу шляхом застосування системологічного інструментарію, щонає сприяти подоланню роздрібненості психології, тобто її інтеграції. Результатами досліджень цього напрямку стали: системологічні інтерпретації понять «модель» і «задача» та заснована на цих трактуваннях теорія учбових задач; роботи з проблематики універсалізації репрезентації наукових знань та розуміння досліджуваних у психології процесів як форм культурних процесів; розробка формалізованого методологічного інструменту для їх опису (ТМ-методу).

Ключові слова: людинознавство, системологія, модель, задача, культура, інтегративно-особистісний підхід, процес.

Аннотація. Одним из направлений исследований Г.А. Балла было повышение логической совершенства научно-гуманитарного дискурса путём применения системологического инструментария, что способствует преодолению раздробленности психологии, то есть её интеграции. Результатам исследований этого направления стали: системологические интерпретации понятий «модель» и «задача» и основанная на этих трактовках теория учебных задач; работы по проблематике универсализации репрезентации научных знаний и понимания изучаемых в психологии процессов как форм культурных процессов; разработка формализованного методологического инструмента для их описания (ТМ-метода).

Ключевые слова: человековедение, системология, модель, задача, культура, интегративно-личностный подход, процесс.

Abstract. One of the areas of research G.A. Ball was to increase the logical perfection of scientific and humanitarian discourse through the use of systemological tools that help overcome the fragmentation of psychology, that is, its integration. The results of research in this area were: systemological interpretations of the concepts "model" and "task" and the theory of teaching tasks based on these interpretations; work on the problems of universalization of the scientific knowledge representation and understanding the processes studied in psychology as forms of cultural processes; development of a formalized methodological tool for their description (ST-method).

Keywords: human sciences, systemology, model, task, culture, integrative-personal approach, process.

В усіх своїх роботах Г.О. Балл розробляв головну методологічну ідею, яка складалася з двох частин: 1) підвищення логічної досконалості наукового дискурсу; 2) уміння уникати односторонніх, занадто обмежених підходів до характеристики складних явищ. Якщо друга частина цієї ідеї сформувалася

тільки наприкінці 1990-х, то перша частина займала його з початку наукової діяльності і до самого її завершення. Результатом досліджень Г.О. Балла у 1960-х рр. стали системні описи: а) функціонування активних систем (будь-якої природи); б) інформації і систем, що її несуть. Поряд з системологічними концепціями, при розробці згаданих системних описів він використовував узагальнені інтерпретації ряду психологічних теорій, в яких їм було виділено системологічний зміст.

Ідея розробки чіткіших описів предметів досліджень в людинознавстві (у першу чергу, в психології) вже була частково втілена в ранніх роботах Г.О. Балла. Однією з найважливіших розробок того періоду стало поняття «модель» в узагальненій інтерпретації, поданій у формалізованому вигляді (Балл, 1979). В цій інтерпретації модель розглянута не тільки як засіб, як це прийнято в методології науки, але і як предмет дослідження. В узагальненій інтерпретації виділено два основних види моделей: первинні і вторинні відносно модельованих систем. Прикладами з психології можуть слугувати модель потрібного майбутнього (первинна) і модель існуючих соціальних взаємодій (вторинна). Згідно цієї інтерпретації, моделлю вважається будь-яка система, передумовою використання якої слугує передбачувана наявність у ній реальної інформації про іншу (модельовану) систему. Було запропоновано розрізняти моделі матеріальні, матеріалізовані та ідеальні (їх характеристику в рамках системологічної теорії моделей див. Балл, 1990).

Оскільки питання програмованого навчання і професійного відбору, якими займався Г.О. Балл у той період, пов'язані з проблематикою вивчення інтелекту, то незабаром він прийшов до розуміння необхідності розробки більш чітких описів останнього. Контури загального підходу до опису інтелекту були реалізовані ним у роботі (Балл, 1979). Елементом представленої в тій роботі системи понять було поняття задачі в його узагальненій системологічній інтерпретації. В подальшому це поняття було конкретизовано у загальній теорії задач, почасти втіленої в книзі «Теорія учбових задач» (Балл, 1990). Однак задум

автора був значно глибшим, ніж представлений в книзі психолого-педагогічний аспект питання, головна ідея полягала в розробці психологічної теорії, більш чіткої та послідовної навіть у порівнянні з теорією О.М. Леонтьєва.

Пізніше дослідження з використання системних уявлень в психології та інших науках стали для Г.О. Балла актуальними в контексті проблематики універсалізації презентації наукових знань, розуміння досліджуваних у психології процесів як специфічних форм культурних процесів та необхідності якомога більш чіткого, бажано формалізованого, методологічного інструменту для описів культури та її складових. Перехідним етапом робіт цього напрямку стали дослідження інтегративно-особистісного підходу (див. Балл, Медінцев, 2010 та ін.). Орієнтирами при реалізації цього підходу були існуючі у філософії та психології трактування особистості, які тісно пов'язують категорію особистості з категорією культури. У цих трактуваннях з допомогою категорії особистості характеризують втілення культури в людському індивіді. Методологічна основа інтегративно-особистісного підходу безпосередньо пов'язана з системологічними напрацюваннями Г.О. Балла, про які сказано вище. Зокрема, були виділені модуси людської культури: а) загальний (загальнолюдський); б) особливі (зокрема, етнічні); в) індивідуальні (особисті). Було показано, що додаткові можливості для аналізу особистості і культури в цілому надає розгляд останньої як системи моделей. У контексті модельної інтерпретації культури особистість та інші абстраговані від людини (особи) якості можна трактувати як ідеальні моделі. Кожна наступна модель в ланцюзі має своїм джерелом попередню, але не тільки її. Механізм функціонування культури можна представити як складне переплетення таких ланцюгів. Ланками цих ланцюгів є і особистості (а також особи як носії особистостей). У понятті «інтегративно-особистісний підхід у психології» суміщені два напрямки інтеграції: цілісність (інтегративність) людини-індивіда (особи) і інтеграція конструктивних результатів, отриманих на основі різних концепцій особистості. Ці складові інтегративності доповнюються розглядом інтегративного

трактування категорії «особистість», орієнтованої на максимально повний опис індивідуального модусу культури.

Подальшим розвитком обох складових основної методологічної ідеї Георгія Олексійовича стали розробки методів універсалізації презентації знань і формалізованих описів у людинознавстві (Балл, Медінцев, 2012). Автори виходили з того, що формалізовані описи будуть все більш затребувані в плануванні і здійсненні людинознавчих (у тому числі психологічних) досліджень у всій повноті їх проблематики. У роботах було показано, що застосовувані у людинознавстві формалізовані описи можна віднести до однієї з двох стратегій. Перша стратегія полягає в тому, щоб виходячи із закономірності, описаної «гуманітарних» мовою, підбирати відповідні математичні моделі і на цій основі розробляти формалізовані описи явищ предметної царини людинознавства. До другої стратегії були віднесені методи, в яких дослідники знаходять можливості застосування в людинознавстві математичних моделей, що застосовуються у фізиці, біології та інших природничих науках. У контексті системологічних ідей, які розвивав Георгій Олексійович, більш перспективним було визнано використання третьої стратегії: виходити з найбільш загальних математичних моделей і шукати можливості їх застосування в людинознавстві. Проаналізувавши роботи по теорії систем, досвід побудови формалізованих системних уявлень, підходів до формалізованих описів культури, сучасні принципи побудови систем представлення даних, автори прийшли до чіткішого розуміння основної ідеї методу в рамках третьої стратегії і способів її здійснення. Її основна ідея полягає в тому, щоб показати можливість опису всієї наукової проблематики, пов'язаної з найбільш загальним гуманітарним поняттям «культура», через найбільш загальне математичне поняття «множина» (і відповідного математичного апарату) та на цій методологічній основі будувати універсальні описи, що застосовуються, зокрема, в психологічній науці. Результатом проведеної роботи став метод теоретико-множинного опису процесів (Балл, Медінцев, 2016). Застосування методу дозволяє впорядкувати

наявні знання про досліджуваний предмет, на цій основі формулювати гіпотези і намітити стратегію подальшого дослідження.

У першій частині головної методологічної ідеї Г.О. Балла (див. вище) по суті закладено ідею інтеграції психологічного знання, оскільки підвищення логічної досконалості теоретичних розробок призведе до поступового подолання роздрібненості психології на окремі підходи та наукові школи. У дослідженнях за темами лабораторії, які були пов'язані з розробкою інтегративно-особистісного підходу, визначенню культуротвірної функції психологічної науки та сучасних версій системних описів було здійснено поступове методологічне просування до створення теоретичної моделі інтеграції психологічного знання та методів її впровадження. Але тепер цю задачу мають вирішувати послідовники Г.О. Балла.

Література:

1. Балл Г.А. Психология в рациогуманистической перспективе: Избранные работы / Г.А. Балл.– К.: Основа, 2006.– 216 с.
2. Балл Г.А. Система понятий для описания объектов приложения интеллекта / Г.А. Балл // Кибернетика. – 1979. – № 2. – С. 109–113.
3. Балл Г.А. Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект / Г.А. Балл.– М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
4. Балл Г.А. Личность как модус культуры и как интегративное качество лица / Г.А. Балл, В.А. Мединцев// Мир психологии. – 2010. – № 4. – С. 167–178.
5. Балл Г.А. Теоретико-множественный метод описания процессов и его применение в психологии: монография/ Г.А. Балл, В.А. Мединцев.– К.:Педагогічна думка, 2016.– 88 с.
6. Балл Г.А. Стратегии универсализации представления человековедческих знаний / Г.А. Балл, В.А. Мединцев// Россия: Тенденции и перспективы развития. – М.: ИНИОН РАН, 2012. – Вып. 7,ч. II. – С. 668–673.